

ROLA GŁÓWNYCH CENTRÓW KULTUROWYCH W KSZTAŁTOWANIU OBLICZA KULTUROWEGO
EUROPY ŚRODKOWEJ WE WCZESNYCH OKRESACH EPOKI ŻELAZA
(BISKUPIN, 24-26 CZERWCA 2008)

W dniach 24-26 czerwca 2008 roku w Muzeum Archeologicznym w Biskupinie odbyła się międzynarodowa konferencja, której tematem była „Rola głównych centrów kulturowych w kształtowaniu oblicza kulturowego Europy Środkowej we wczesnych okresach epoki żelaza”. Było to już szóste z kolei spotkanie w ramach cyklu międzynarodowych konferencji biskupińskich. Pierwsze odbyło się w 1998 roku z inicjatywy dwóch badaczy: Bogusława Gedigi z Wrocławia i Jana Bouzka z Pragi, którzy wówczas zapewne nie zdawali sobie sprawy ze znaczenia i rangi naukowej, jaką obecnie przybrały spotkania biskupińskie, a także narastającego zainteresowania ze strony środowiska naukowego tymi konferencjami. Kolejne sympozja odbywały się w cyklu dwuletnim i tak jest do chwili obecnej.

Głównymi organizatorami konferencji w Biskupinie, jak dotąd, były: Komisja Archeologiczna Wrocławskiego Oddziału PAN, Muzeum Archeologiczne w Biskupinie (wcześniej oddział PMA w Warszawie) oraz Instytut Archeologii i Etnologii PAN.

Celem pomysłodawców i organizatorów było przedstawianie bogatego wachlarza zagadnień, związanych głównie z epoką brązu i wczesnymi okresami epoki żelaza (krąg kultury celtyckiej), a niekiedy także późniejszych okresów pradziejów aż do wczesnego średniowiecza włącznie. Tematyka dotychczasowych konferencji w Biskupinie koncentrowała się szczególnie wokół szerokich zagadnień społeczno-kulturowych, a także problemów teoretycznych, toteż referenci prezentowali bardzo różnorodny zestaw prac, począwszy od przeglądu najnowszych źródeł do poznania przemian i oddziaływań kulturowych, stanowiących o obrazie kulturowym Europy, poprzez zagadnienia spo-

łeczne, ekonomiczne, technologiczne i religijne, których znaczenie w kształtowaniu się oblicza kulturowego jest ogromne, choć nie zawsze dostatecznie uświadamiane. Zaprezentowane zostały także różnorodne postawy metodologiczne wobec problematyki, w przypadku której „archeologia tradycyjna” już dawno nie spełniała stawianych oczekiwań. Dotyczy to w szczególności sfery kultury symbolicznej, w tym zwłaszcza sztuki pradziejowej. Pierwsza konferencja w Biskupinie skupiała się właśnie na temacie kultury symbolicznej (*Kultura symboliczna epoki brązu i wczesnej epoki żelaza*). Kolejne podejmowały problemy sztuki epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie Środkowej (2000 r.), relacji archeologii do kultury i ideologii (*Archeologia – Kultura – Ideologie*, 2002 r.), architektury i budownictwa w pradziejach (*Architektura i budownictwo w epoce brązu i wczesnej epoce żelaza*, 2004 r.) i ponownie sztuki, przy czym tym razem rozważano, w jakim zakresie stanowi ona źródło poznania historycznego (*Sztuka pradziejowa i wczesnośredniowieczna jako źródło historyczne*, 2006 r.).

Spotkanie w roku 2008, jak już wyżej wspomniano, koncentrowało się wokół znaczenia wielkich ośrodków cywilizacyjnych w procesie kształtowania i transformacji kulturowych, które zachodziły we wczesnej epoce żelaza w Europie Środkowej. Podczas obrad uczestnicy z różnych regionów Europy (Włochy, Austria, Czechy, Bułgaria, Niemcy, Słowacja) i z różnych ośrodków z Polski zaprezentowali łącznie 23 referaty, w których podkreślali znaczenie źródeł, jako wiodących wskaźników złożonych procesów społecznych, kulturowych, ekonomicznych i religijnych w tworzeniu się obrazu kulturowego Europy Środko-

wej w okresie halsztackim i wczesnym okresie przed-rzymskim. Autorzy skupili swoją uwagę przede wszystkim na regionalnym ujęciu problemu, co wydaje się być słuszne z uwagi na rozległy zasięg czasoprzestrzeny tematu konferencji. Wiele uwagi poświęcono również zagadnieniom teoretycznym, dotyczącym między innymi zdefiniowania obszaru centrów kulturowych, charakteru i skali oddziaływań ze strony centrów, a także rodzaju mechanizmów transformacji społeczno-kulturowych.

Konferencję rozpoczęło powitanie uczestników przez dyrektora Muzeum Archeologicznego w Biskupinie mgr. Wiesława Zajączkowskiego. Następnie odczytane zostało przesłanie prezesa Oddziału PAN we Wrocławiu prof. dr. hab. Daniela Bema, który niestety nie mógł przybyć. Część powitalną zakończył swoim wystąpieniem wicedyrektor Instytutu Archeologii i Etnologii PAN doc. dr hab. Marek Dulnicz. Po części wstępnej przewodniczący Komisji Archeologicznej Oddziału PAN we Wrocławiu prof. dr hab. Bogusław Gediga zainaugurował otwarcie obrad konferencji oraz nakreślił węzłowe problemy związane z tematyką spotkania.

Pierwszy referat: „Procesy polisemantyzacji kultury i ich kopalne korelaty”, wygłosił prof. dr hab. Stanisław Tabaczyński (Warszawa), który w swoim wystąpieniu zwrócił uwagę na złożoność procesów komunikacyjnych w obrębie badanych społeczeństw i ich bezpośrednie związki ze strukturą tych społeczeństw. Podkreślił, że badane przez archeologię społeczności nie muszą mieć wyłącznie jednowymiarowego charakteru (tzw. model monosemantyczny), który najczęściej przyjmuje się jako stały wzorzec, ale należy rozważać zdecydowanie bardziej złożone konteksty w odniesieniu do grup o różnym statusie społecznym.

Dr Daniela Kern (Wiedeń) przedstawiła referat „Hallstatt – im Brennpunkt europäischer Kulturen”. W swoim wystąpieniu zwracała przede wszystkim uwagę na przesłanki świadczące o wiodącym znaczeniu gospodarczym centrum w Hallstatt, a także rozległych i natężonych kontaktach międzykulturowych tego ośrodka.

Na zakończenie pierwszej części obrad dr Ewa Bugaj (Poznań) wygłosiła referat pt. „Wzorce wczesnogreckie w kulturze halsztackiej: uwagi na temat przedstawień figuralnych”, w którym wskazała na znaczącą rolę Grecji jako ośrodka kulturowego. Podkreśliła jednak, że we wczesnej epoce żelaza Grecja raczej nie spełniała, jak zwykle się uważa, funkcji wielkiego centrum, które decydowało o kształcie kulturowym innych, mniej rozwiniętych, obszarów Europy. Była raczej regionem kontaktowym, za pośrednictwem którego do

Europy Środkowej docierały nowe wzorce, idee oraz technologie. Jednak rozwój środkowoeuropejski przebiegał we własnym, odrębnym rytmie. Prezentowane przez autorkę referatu przykłady ornamentyki figuralnej na ceramice halsztackiej obrazują różne formy twórczej aranżacji wzorów greckich.

W dalszej części obrad trzydniowego sympozjum zaprezentowane zostały wystąpienia dotyczące problematyki oddziaływań kulturowych w ujęciu regionalnym, modelu tych oddziaływań oraz ich wpływu na transformacje kulturowe we wczesnej epoce żelaza.

Prof. dr hab. Bogusław Gediga (Wrocław) wygłosił referat pt. „Śląsk – regionalna prowincja kultury halsztackiej”, w którym zweryfikował utrzymujący się dotąd pogląd, iż region Śląska stanowił peryferie kultury halsztackiej. Badania ostatnich 10 lat wyraźnie dowodzą, że rytm przemian na Śląsku we wczesnej epoce żelaza był analogiczny jak w całym kręgu halsztackim. Przemiany te są szczególnie zauważalne w sferze materialnej, symbolicznej, ale też społecznej i pokazują silnie zhierarchizowany obraz społeczności na Śląsku.

Mgr Dagmara Łaciak (Wrocław) w swojej prezentacji pt. „Nadodrzańska strefa ceramiki malowanej z wczesnej epoki żelaza w świetle oddziaływań kulturowych” wskazywała na luksusowy charakter ceramiki malowanej nie tylko w strefie Odry, ale w całym kręgu halsztackim. Autorka, obok przedstawienia najciekawszych przykładów źródeł pochodzących z różnych prowincji kultury halsztackiej, skupiła się również na zagadnieniach technologii produkcji ceramiki malowanej i naśladownictwach przedmiotów importowanych.

W kolejnym referacie: „Ślady kontaktów z centrami kulturowymi Europy wczesnej epoki żelaza na Pałukach”, mgr Jarosław Kopiasz (Biskupin) omawiał znaczenie geograficzne regionu Pałuk, położonego bezpośrednio na szlaku handlowym, w kontaktach z centrami kultury halsztackiej.

Zdecydowanie odmienny niż na Śląsku i w Wielkopolsce obraz kulturowy wczesnej epoki żelaza i charakter zachodzących przemian przedstawił uczestnikom konferencji prof. dr hab. Sylwester Czopek (Rzeszów) w referacie „Wpływ oddziaływań zewnętrznych na kształtowanie małopolskiego oblicza kulturowego we wczesnej epoce żelaza”. W prezentowanym modelu transformacji kulturowych podkreślił on znaczenie kilku faktów, które określały tło kulturowe Małopolski. Należy tu wymienić: wewnętrzne przemiany w obrębie łużyckiego kręgu kulturowego, docierające do Małopolski z południa wpływy wschodniej prowincji halsztackiej, następnie wpływy wschodnie ze strony

„kultur stepowych” oraz pojawienie się na tym obszarze kultury pomorskiej.

W dwóch kolejnych wystąpieniach poruszane były zagadnienia związane z terenem Italii i strefą północnoalpejską we wczesnym okresie żelaza. Prof. dr Luciana Aigner-Foresti (Wiedeń/Mediolan) zaprezentowała referat pt. „Etrurien und die Gebiete nördlich der Alpen in der Villanova-Zeit: Kulturelle Beziehungen und historische Hintergrund”, w którym ukazała ogólną problematykę wzajemnych oddziaływań kulturowych i ideologicznych między Etrurią a terenami na północ od Alp. Swoje rozważania oparła na niezwykle bogatym materiale źródłowym, pochodzącym z tego rejonu oraz wnioskach wypływających ze źródeł pisanych. Z kolei dr Petra Amann (Wiedeń) w referacie „Räumliche Verteilung und Bedeutung anthropoider Grabstelen im Spätbronze- und früheisenzeitlichen Italien und eventuelle Einflüsse auf den Raum nördlich der Alpen” omówiła szczegółowo zasięg rozprzestrzenienia kamiennych oznaczeń grobowych, ich zróżnicowanie typologiczne oraz znaczenie symboliczne w zależności od kontekstu występowania. Szczególną uwagę Autorka zwróciła jednak na kontrowersyjną kwestię genezy antropoidalnych pomników grobowych na obszarze halsztackim, które według niej mogą być właśnie wynikiem wpływów z Italii i terenów przyalpejskich.

Dr Lidia Domaradzka z Sofii, w pracy pt. „Greek entrepreneurs in Central Thrace: a model pattern of penetration of Greek and Romans in the fringes of the Classical World”, zaprezentowała, oparty na źródłach archeologicznych i historycznych, model powiązań między „centrum” (miasta greckie) a „peryferium” (Tracja). Zwróciła uwagę na różne aspekty migracji ludnościowych, w których decydującą rolę, według niej, odgrywają przede wszystkim czynniki ekonomiczne i społeczne, natomiast w przypadku adaptacji do życia w nowych warunkach szczególnego znaczenia nabierają rodzime zwyczaje i tradycje obrzędowe.

Roli Fenicjan w rozwoju kulturowym Europy Środkowej uwagę poświęcił Prof. dr Jan Bouzek w referacie: „Phoenicians and Central Europe”. Autor podkreślił ogromne, choć nie jedyne, znaczenie tego ludu w zakresie dystrybucji wyrobów ze szkła, a w dalszej kolejności również i rozpowszechnienia samej technologii obróbki tego surowca w Europie.

W kolejnych wystąpieniach poruszane były kwestie znaczenia wpływu „obcych” elementów kulturowych na obraz, rozwój i przemiany w zakresie poszczególnych dziedzin kultury. W tej grupie referatów znalazło się wystąpienie Prof. dr. Petera Romsauera (Nitra): „Fremdeinflüsse und Strömungen im nordkarpatischen Raum während der Hallstattzeit”, w którym

analizował on podlegający intensywnym transformacjom obraz kulturowy i osadniczy strefy północnokarpackiej w oparciu o zróżnicowane kontakty z ośrodkami położonymi na wschód i południe od Karpat.

Kolejny referat: „Fremdeinfluss auf die Kultur-entwicklung des nördlichen Theissgebietes in der Hallstattzeit”, wygłosiła dr Elena Miroššayová (Koszyce). Autorka na przykładzie cmentarzyska ciałopalnego w Ždaňa, położonego w południowym regionie Kotliny Koszyckiej, zobrazowała wzajemne nakładanie się różnorodnych wpływów w danym regionie. W inwentarzu jednego z bogato wyposażonych grobów znalazły się zabytki, które można łączyć z kulturami środkowego dorzecza Dniestru, Morza Bałtyckiego, południowo-wschodnich Alp i kultury Veckerzug.

Przykładem skondensowania się różnorodnych wpływów jest również osada o założeniu fortyfikacyjnym, którą w swoim wystąpieniu pt. „Fremdeinflüsse im metalzeitlichen Stillfried” szczegółowo omówił Prof. dr Clemens Hibner (Heidelberg). To, co decydowało o wyjątkowym charakterze tego stanowiska, które w jakimś sensie pełniło funkcję centrum, dotyczy przede wszystkim zasobów naturalnych, dogodnych warunków klimatycznych i położenia na styku najważniejszych szlaków komunikacyjnych i handlowych. Istotne znaczenie w badaniu tego rodzaju obiektów, jak podkreślał Profesor Eibner, ma z jednej strony ścisłe określenie uwarunkowań geograficznych, społecznych i ekonomicznych, które mają decydujący wpływ na ukształtowanie się tego rodzaju ośrodków, a z drugiej, metodyczne i kompleksowe badanie samych obiektów celem potwierdzenia przyjętego założenia o funkcji ośrodka-centrum.

Kwestii ośrodków centralnych dotyczyły również dwie dalsze prezentacje: „Fortified courtyard *Herrensitz* and Urban pattern of Hallstatt Age site in Opatovice (dist. Pardubice, East Bohemia)”, autorstwa Prof. dr. Vita Vokolka i Radko Sedláčka z Pardubic oraz przygotowany przez dr Irmtraud Hellerschmidt, dr. Michaela Lochnera i dr. Daniela Kerna (Wiedeń) poster, pt. „Das nördliche Niederösterreich in der Spätbronzezeit. Die Autochtone? Entwicklung der Höhesiedlungen Oberleiserberg–Stillfried–Thunau in der mitteldanubischen Urnenfelderkultur”. W obu referatach Autorzy podkreślali kluczową rolę uwarunkowań przyrodniczych i społeczno-ekonomicznych w tworzeniu się ośrodków centralnych.

Oddziaływania z obcych środowisk kulturowych w źródłach materialnych manifestują się nie tylko obecnością przedmiotów importowanych, ale również naśladowaniem w produkcji rodzimej tych przedmiotów. W niektórych wypadkach są to wierne naśladownic-

stwa, a w innych tylko częściowe. W przypadku zabytków należących do kategorii określonej jako sztuka, objawia się to na przykład wykorzystaniem zupełnie obcych w danym środowisku motywów zdobniczych na zabytku rodzimym albo połączeniem różnych wzorów ornamentacyjnych. W efekcie powstaje mozaika rozmaitych motywów, skomplikowanych w identyfikacji kulturowej. Takim rozważaniom poświęciła swoje wystąpienie pt. „Fremdbestimte Objekte in der eisenzeitlichen Kunst” Prof. dr Alexandrine Eibner (Wiedeń), która szczególną uwagę skoncentrowała na przedstawieniach figuralnych.

Tematem prezentacji Prof. dr. hab. Jacka Woźnego (Bydgoszcz) były „Wierzenia we wczesnych okresach epoki żelaza na ziemiach polskich w świetle oddziaływań zewnętrznych centrów kulturowych”. Autor w swoich rozważaniach podkreślił znaczenie sfery ideologicznej, jako jednego z głównych elementów szerokiego pojęcia kultury. Sfera ta, podobnie jak inne dziedziny życia, była podatna na rozmaite oddziaływania, które ostatecznie kształtowały jej materialny obraz w postaci darów ofiarnych, obecności sanktuariów czy zmiany w rytuałach pogrzebowych.

Ostatni blok referatów związany był z zagadnieniami kultury lateńskiej i późniejszych okresów epoki żelaza. Zajmujący się problematyką Celtów w Polsce Prof. dr hab. Zenon Woźniak (Kraków) przedstawił referat „Kontakty zewnętrzne mieszkańców ziem polskich schyłku okresu halsztackiego i w starszym okresie przedrzymskim i ich przemiany”, w którym swoją uwagę skoncentrował przede wszystkim na materialnych źródłach, świadczących o charakterze i intensyfikacji wzajemnych kontaktów kulturowych. Szczegółowej analizie poddał tu najliczniejszą i zarazem najbardziej „czułą” chronologicznie grupę zabytków, jaką stanowią w tym okresie pradziejów zapinki z brązu, starając się uchwycić zależności między rodzimą wytwórczością tych przedmiotów a importami.

Dr Tomasz Bochnak (Rzeszów) w referacie „Morska droga napływu importów celtyckich na ziemię polskie – zarys problematyki” zaprezentował alternatywny dla szlaku bursztynowego model dystrybucji wyrobów lateńskich na tereny Polski. Swoje wnioski poparł między innymi czynnikami ekonomicznymi, które w tym wypadku przemawiają na korzyść szlaku morskiego. Autor stwierdził jednak, że w okresie lateńskim zarówno droga lądowa, jak i wodna mogły być wykorzystywane w równym stopniu.

Kolejny referat dotyczący tematyki celtyckiej przedstawiła dr Alžběta Danielisová (Praga). W wystąpieniu, zatytułowanym „The role of the oppida as regional centers within the late Iron Age Europe”, po-

kazała kilka przykładów struktury osad z epoki żelaza w południowych i wschodnich Czechach oraz środkowych Morawach. Autorka dokonała też porównania wzorca ufortyfikowanych osad i miejsc grzebania zmarłych ze strukturą osadniczą okresu halsztackiego i lateńskiego. W swoich rozważaniach doszła do wniosku, że założenia o charakterze ufortyfikowanym mają znacznie starszą metrykę chronologiczną, aniżeli się powszechnie uważa. Wskazuje na to szeroki wachlarz czynników, jak na przykład lokalizacja stanowiska, położenie geograficzne i znajomość krajobrazu, a także społeczne interakcje, które miały bezpośredni wpływ na ukształtowanie modelu osadnictwa zarówno we wczesnej, jak i późnej epoce żelaza.

Jako ostatni w ramach obrad tegorocznej konferencji swój referat: „Model analizy oddziaływań ludów stepowych na ziemię polską na przykładzie tzw. wpływów Hunów”, wygłosił dr Tomasz Gralak (Wrocław). Autor, posługując się źródłami pisаныmi i danymi archeologicznymi, założył tzw. trójstopniowy model analizy oddziaływań „huńskich”. W fazie pierwszej, według niego, następuje rozbitcie dotychczasowych struktur kulturowych na skutek pojawienia się nowego ludu. Druga faza dotyczy działań bezpośrednich, natomiast w trzeciej można zaobserwować skutki tych procesów. W takim ujęciu wpływy kulturowe można rozważać nie tylko pod kątem samych zabytków, charakterystycznych dla danej kultury, ale jako obraz zachodzących zjawisk, które manifestują się obecnością artefaktów, pochówków czy porzuconych osad. Ponadto poddał dyskusji założenie dotyczące zastosowania wspomnianego modelu do wszystkich kultur nomadycznych, biorąc pod uwagę ich zbliżoną strukturę społeczną.

Przedstawiony w skrócie zarys problematyki poruszanej w czasie obrad szóstej międzynarodowej konferencji w Biskupinie wskazuje, że choć omawiana była już w literaturze wiele razy, to wciąż jest aktualna i warta podejmowania kolejnych badań. Nie chodzi tu o pozyskiwanie nowych źródeł, których rola w procesie poznawczym jest niezmiernie ważna i nie podlega dyskusji, ale o skoncentrowanie w znacznie większym stopniu wysiłków badaczy na doskonaleniu swojego warsztatu w oparciu o nowe metody i rozwijaniu studiów teoretycznych, które umożliwiają dokonanie postępu w rekonstrukcjach dawnych kultur, a przede wszystkim wyjście poza sztywne ramy katalogowania i klasyfikowania zabytków, z których niewiele wynika. Prezentowane w czasie konferencji prace, a także niezwykle żywa dyskusja wyraźnie to potwierdziły.

Należy również podkreślić, że w ramach tegorocznej konferencji w Muzeum Archeologicznym prezen-

towana była również czasowa wystawa monograficzna „Śląsk – prowincja kultury halsztackiej”. Wszystkie zabytki pochodziły z badań na odkrytym na Dolnym Śląsku stanowisku w Domasławie, pow. Żórawina, o którym wspominał w swoim wystąpieniu prof. Bogusław Gediga („Śląsk – regionalna prowincja kultury halsztackiej”).

Na uwagę zasługuje również fakt, że sympozja biskupińska od wielu lat wyróżniają się nie tylko wysokim poziomem naukowym, o którym nie trzeba zapewne nikogo przekonywać, ale również niezwykle sprawną organizacją, a przede wszystkim miłą atmosferą, jaką zapewniają organizatorzy i pracownicy Muzeum Archeologicznego w Biskupinie.

Aneta Buchner